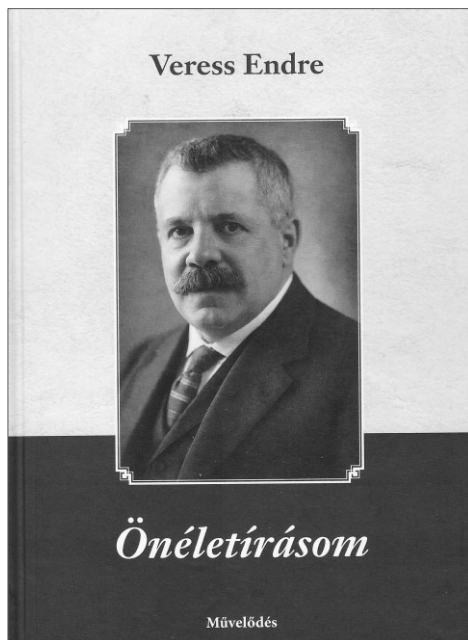

Veress Endre: *Önéletírásom*.

Sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írt Sas Péter.
Művelődés, Kolozsvár 2024, ISBN 978-606-8980-53-9, 219 old.

Az 1990-es években vált nyilvánvalóvá, hogy jeles személyiségek hagyatéka feldolgozatlanul hever egyes könyvtárakban, levéltárakban vagy akár a leszármazottak birtokában. Romániai viszonylatban addig zárolt levéltári állagok váltak elérhetővé, akár lemásolhatóvá is. Ezek gyakran új megvilágításba helyeznek vagy új szemszögből mutatnak be életpályákat, irodalmi-történelmi eseményeket és társadalmi mozgalmakat. Erdélyi vonatkozásban Sas Péter tűzte maga elé ilyen hagyatékok feltárását és értékesebb részeik közzétételét. Herepei János, Kelemen Lajos, Keöpeczi Sebestyén József és Kós Károly eddig alig ismert írásos hagyatéka, levelezése és egyházközségek levéltárai az ő munkássága nyomán váltak közkinccsé. A fővárosi levéltárakban és könyvtárakban is rátalált az erdélyi vonatkozású anyagokra, s amit azokból értékesnek vélt, sajtó alá bocsájtott. Erdélyben mindig szívesen fogadták köteteit. Mostanság a Művelődés Kiadó sorozatban jelenteti meg őket. Legutóbb Hory András politikus emlékiratkötetét ismertettük, most Veress Endre történész életírásába nyújtunk betekintést.

Veress Endre (1868–1953) hosszú életéből alig több mint másfél évtized kötődik Kolozsvárhoz, s még vagy hat év Dévárhoz, de egész élete az erdélyi múlt kutatásának jegyében folyt, így

szerzett magának elismerést is. Szenvedélye volt a levéltári kutatás, s óriási életművet hagyott maga után. Mégsem kapott besorolást a történészek élcsapatába. Ő maga állapítja meg, hogy sem kitüntetésekben, sem hivatalos elismerésekben nem volt része. Az utókor szerény tisztelgése a szülővárosban és utolsó lakhelyén az utcanév, valamint az emléktábla.

Veress Endre élete fordulópontjaihoz kötve, kilenc fejezetre osztva ismerteti saját életpályáját, s mint bevezetőjéből kiderül, 80. születésnapján kezd az íráshoz, s főleg két felnőtt fiának, Sanyinak és Bandinak szánja önéletrajzát: „Amit az alábbiakban életem derűs napjaiból örök emlékezetül ap-

ránként papírra vetettem, azon semmit sem változtattam, se nem szépítettem, hű krónikása akarván maradni a leírt eseményeknek úgy, amint azok emlékezetemben élnek, és megörökítésre méltónak mutatkoztak abban a tarka változatosságban, amint az életben élém tárultak, s nekem hol vidámabb, hol szomorúbb percekhez szereztek.” Élete jeliségéül a bölcs római mondást választotta: *Dum spiro, spero* (Amíg lélegzem, remélek), s ezt ajánlja fiai figyelmébe is: a sors bármiként alakul, ne essenek kétségbe.

A történész családja múltjába is betekintést nyújt. A Veress család Szabolcs megyéből származik, a nagyapa, Veress Ferenc Sarkad híres kálvinista lelkésze volt, aki 1849 nyarán a világi fegyverletétel hírére halt meg. Az édesapa, Veress Sándor (1828–1884) Bem tábornok hadnagya a szabadságharcban, majd az itáliai Magyar Légión kapitánya. Eleinte Bulgáriában bujdosik, utóbb Londonban mérnöki tanulmányokat folytat, végül pedig Bukarestben telepedik le tagosító mérnökként. Tollforgató ember, megírja a Kossuth-emigráció történetét is (*A magyar emigratio a Keleten*. Athenaeum R. Társ. kiadása, Budapest, 1878). Hat nyelven beszél, jó hegedűs és keresett mérnök. A bukaresti magyarság vezető szelleme, a Magyar Olvasó és Segélyegylet elnöke, a református egyházközség főgondnoka. Az anyai ősök, a Birizdó család talán görög eredetű, II. Rákóczi Györgytől nyertek nemeslevelet, nőtagjai ritka szépségűek. A 18. század

közepétől Békésen éltek. Hogy Veress Sándor és Birizdó Lujza hol találkoztak, arra nem derül fény, de tény, hogy első gyermekük, Veress Endre az anyai nagyszülőknél, Békésen látott napvilágot, s csak azután pár hónappal vitték a bukaresti családi otthonba. Gyermek-kora, élete első 17 esztendeje a havasalföldi fővároshoz kötődik.

Bukarestben a Cîșmigiu park közepén laktak, ott játszott, tanult meg korcsolyázni. Nyáron az édesapja öcséje, Veress Ferenc gazdatiszti lakásában ismerkedett meg a vidéki élettel. A Știrbey hercegek több ezer holdas birtokain gazdálkodni rangot jelentett. Csak az intéző lakott néhány szobás kőházban, „kastélyban”, a nép földbe ásott kunyhókban (bordei) élt. A német elemi iskolába írtatták be, ahol megtanult németül, majd a Dimitrie Cantemir Gimnázium négy osztályát járta ki nyelvi nehézségek nélkül. Akkor édesapjának az az ötlete támadt, hogy fiát küldje az éppen kiépülő, Kiss Sándor igazgatta kolozsvári Kereskedelmi Akadémiára, hogy gazdasági-pénzügyi szakemberré képezzék, mert ebből nagy hiány volt a romániai viszonyok közt. A Református Kollégium görög–latin szakos tanáránál, Geréb Mártonnál jut kvártélyhoz. Veress Endre az akadémia tanári karának mindegyik tagját méltatja, leginkább Ferenczi Zoltán irodalomtörténész óráit élvezi. 1886 nyarán nyeri el oklevelét, amely azonban nem egyenértékű az érettségivel. Közben 1885-ben, mindössze 56 évesen meghal az édesapja, s ezután öt kisebb testvérének

gondja is ráhárul. Édesapja után maradt annyi vagyon, hogy nem süllyedtek nyomorba, viszont óvatosságra szorultak. A Bukarestbe hazatérő Endre gazdasági végzettségével sehogy sem tud megfelelő jövedelmű állást találni. A család 1891-ben az áttelepedés mellett dönt, és Kolozsvárra költöznek. Endrére hárul a bukaresti kötődések felszámolása, s búcsúzóul össze is foglalja ottani életük tanulságait: „Sok évtizedre terjedő romániai tartózkodásunk alatt nem is volt a románokkal a legkisebb bajunk sem, mert ők ugyan mint államot, hazánkat nem szerették, s úgy egyesek, mint a politikusok és a sajtó, azt az elvet hirdették és követték, hogy »Akarjuk Erdélyt!« (Vrem Ardealul!), de a magánéletben azt soha nem éreztették velünk szemben, s így mi a legnagyobb csendben és biztonságban élhettük nemzeti életünket és végezhattük dolgainkat.” Édesapjának a református temető díszsírhelyén emeltettek méltó emlékművet. Néhány rokonuk még marad a román fővárosban.

Kolozsvárt Veress Endre csak alkalmi állásokat talál, végül a Kereskedelmi Akadémia helyettes tanáraként alkalmazzák. Beiratkozik az egyetem Bölcsészeti Karára rendkívüli hallgatóként. Miután az Unitárius Kollégiumban 1892 nyarán megszerzi az érettségi bizonyítványt, rendes hallgató lehet. Ekkor már Báthory Endre fejedelemtől írott pályázatával díjat is nyer. Jellemzi az egyetemi életet, főleg a történelem–földrajz szakcsoport tanárait, viszont jóformán csak Márki Sándorról, a vi-

lággtörténelem professzoráról ír elismeréssel.

Budapesten pár napot töltve felkeresi a kolozsvári református tanári családból származó Szilágyi Sándor történészt, aki akkoriban az egyetemi könyvtár igazgatója. Miután előadja, hogy a Báthoryak korával akar foglalkozni, Szilágyi Sándor ösztöndíjat ajánl fel neki, hogy a bécsi egyetem oklevéltani intézetében tanuljon, s megismerje a történettudomány kutatási módszereit. Az ott töltött két év meghatározó életében, mivel elkezdhet kutatni a bécsi levéltárakban, s megalapozza óriási másolatgyűjteményét. Bécsből vakáció idején a csehországi és lengyelországi levéltárakba is eljut kutatni. Jellemzi a bécsi diákéletet, ennek magyar vonatkozásait, a történész-tanárokat, a Bécsben levéltári tisztséget betöltő magyar szakembereket. Külön kiemeli egyik diáktársa, a joghallgató Boér Elek rendkívüli tehetségét, akiből megérdemelten lesz a kolozsvári egyetem professzora.

A millenniumi ünnepségek idején, 1896-ban tér vissza Kolozsvárra, s minden erejét a bölcsészek számára akkor elérhető két diploma megszerzésére fordítja. Egy lengyel–magyar tárgyú dolgozatával, cum laude minősítéssel 1897 júniusában megszerzi a doktorátust, és a szükséges tanárképzői vizsgák letételét követően 1898 májusában a tanári képesítést. Mint írja, akkoriban az egész bölcsészkaron nyolcvanán tanultak, és jól ismerték egymást. Neki az álma az volt, hogy Pozsonyban kapjon tanári állást, mert onnan gyorsan átjuthatott

volna Bécsbe, de gyorsvonattal akár az itáliai levéltárakba is. Ehelyett azonban meg kellett elégednie a dévai főreáliskolával. Téglás Gábor 1897 tavaszán hívta meg oda igazgatóhelyettesnek. Miután megszerezte a tanári diplomát, véglegesítették. Déván rövidesen bekapcsolódott a Hunyadmegyei Régészeti és Történelmi Társulat munkásságába; titkáruul választották.

Déván hat évig szolgál. Eleinte még élvezi a történelem tanítását, de utóbb már taposómalomnak érzi a középiskolai munkát. Elvállalja a tanári könyvtár vezetését, s amikor csak lehet, oda menekül, hogy tanulmányaival foglalkozzék. Megjelenő dolgozatai felhívják rá a figyelmet, s így hosszabb-rövidebb ideig ösztöndíjakkal kutathat levéltárakban. Első hathetes bécsi kutatóútjára 1897 nyarán került sor. A következő év nyarán a varsói levéltárakban gyűjt dokumentummásolatokat. 1901 januárjától fél évet Rómában tölthet kultuszminisztériumi ösztöndíjjal. Mint írja, még hétszer jut el a római levéltárakba, s onnan Nápoly és Bologna levéltárait is felkeresheti. 1901-ben a Magyar Történeti Életrajzok sorozatban jelenik meg az Izabella királynéről írt rangos pályarajza. Ezzel országosan ismert történésszé válik. Veress Endre színes képet rajzol a dévai társadalmi és tanári életéről, a kiemelkedő egyéniségekről. Az akadémiai tagságra méltatott, régészkedő Téglás Gábor igazgatóról nincs a legjobb vélemény. A német szakos, folklórgyűjtő Mailand Oszkárt és a történész Krenner Miklóst,

a későbbi újságírókat jellemzi szimpátiával. Részletesen ír gróf Kuun Gézáról és feleségéről, a marosnémeti birtokról, ennek kapcsán pedig az örökhatározó Gyulay Lajos grófról és az örökös, a vagyont elfecsérelő Kemény József báróról. Gyulay gróf idejében Hegedüs Sámuel, Kuun Géza grófnál pedig Kis Mózes volt az „udvari pap”. Az udvari istentiszteleteken a főúri család valamennyi román görögkatolikus alkalmazottja is kötelezően részt vett, bár alig értette a prédikációt.

A kitartó kutatómunka eredményeként születő rangos tanulmányok meghozzák számára az elismerést és a pályamódosítási lehetőséget.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet gazdag levéltára az állammal kötött szerződés értelmében az Egyetemi Könyvtár kezelésébe került, de annak rendezéséhez egy levéltári szakemberre volt szükség. Így történhetett meg, hogy Erdélyi Pál igazgató és Széchy Károly, a magyar irodalom egyetemi tanára Veress Endrét vélte méltónak erre a tisztségre. A Válás- és Közoktatásügyi Minisztérium elfogadta javaslatukat, s így 1903. szeptember 1-jétől „szolgálatra berendelt középiskolai tanárként” került Kolozsvárra, és átvehette a levéltár vezetését. Közben tanári pozícióját, szolgálati besorolását is megőrizhette. 1904-ben neki kellett a levéltárat az új könyvtárpépület második emeletére átköltöztetni. Itt külön dolgozószobát kapott, s egyetlen kisegítő állt rendelkezésére. Megfelelő tárlókat készíttetett, új katalógusrendszert állított fel, amely lehetővé

tette a kutatók gyors kiszolgálását, céldulaszkevényeket tervezett, és beindította a fotokópiák készítését is.

Kolozsvárt eleinte édesanyjával és testvéreivel együtt lakott. Öccse, Ferenc 1903-ban megszerezte orvosdoktori oklevelét, s bőrgyógyászati rendelésbe kezdett, majd külföldi tanulmányútra ment. Két húgát is férjhez adta. Neki egy ismerős fiatalasszony hívta fel a figyelmét budai barátnőjére, a több nyelvet beszélő Méhely Micire, egy vasúti főfelügyelő lányára. 1905. november 4-én tartják esküvőjüket. Itáliai nászutuk alkalmával a pápai kihallgatáson is megjelennek, majd feleségét elviszi Romániába, hogy megismertesse az ottani rokonokkal és gyermekora színhelyeivel. 1907 és 1913 között három gyermekük születik: Sándor, Palkó és Bandi. A középső fiú 10 hónaposan meghal.

Amikor csak időt tud szakítani, továbbra is a bécsi és a római könyvtárakban kutat. Megírja Zalánkeményi Kakas István életrajzát (1905) és a kolozsvári Báthory-egyetem történetét 1603-ig (1906), közléteszi Carillo Alfonz jezsuita és Basta György hadvezér leveleit és jelentéseit (1906, 1909). Külön színt képvisel munkásságában – román nyelvtudására alapozva – a román–magyar könyvészet felkutatása, a Moldovával és Havasalfölddel kapcsolatos akták és levelek közzététele. Ő kezdi el közölni Bethlen Gábor fejedelem fiatakori levelezését (1914).

Szépen alakuló levéltárosi és történelmi pályájának hirtelen megszakítása – szavai szerint – „általános csodálatot

keltett”. Állását ugyan megtartotta, csak egyéves szabadságot vett ki, de 1915-ben már átköltözött Budapestre. Az örökségből egy szép budai házat tudtak vásárolni. Így 47 éves korában, miközben zajlik már az első világháború, új életet kezd, de nem talál tudományos felkészültségének megfelelő állást. Végül a kultuszminisztérium nemzetiségi osztályában alkalmazták román referensnek. Kongruaügyekben mondhat véleményt, készíthet táblázatokat. Egy idő múltán átkerül a külügyminisztériumba osztálytanácsosnak, de itt sem sikerül egy konzuli állást kiharcolnia, pedig a román mellett németül, franciául és olaszul is beszél. 1919-ben *Erdély megmentése* címmel röpiratot állít össze, amely a Területvédő Liga kiadásában jelenik meg Békési András álnév alatt. Ebben Erdély svájci mintájú, nemzetiségi kantonokból álló politikai átszervezésére tesz javaslatot. A trianoni békeszerződés magyarországi közzétételekor rá hárul a francia szöveg korrigálása. 1922 májusában nyugdíjazták. Közben leteszi a hiteles törvényszéki tolmácsi vizsgát, s a továbbiakban ebből a munkából tudja fenntartani családját. Trianon után rengeteg román vonatkozású iratot kellett egyik nyelvről a másikra átültetnie.

A történetkutatáshoz a következő évtizedekben sem lett hűtlen. Ahogy alkalmá nyílt, el-ellátogatott Bécs és Itália levéltáraiba, gazdagította oklevélgyűjteményét. Főleg Báthory István király levelezését, politikáját kutatta, elkészítette életrajzát is. Összeállította a gőncz-

ruszkai gróf Kornis család 1446–1917 közötti „anyakönyvét”, a Padovai Egyetem magyarországi diákjainak adattárát. A Román Akadémia főtítkárának buzdítására nyolc, Bukarestben közzétett kötetben (1929–1935) publikálta az Erdély, Havasalföld és Moldva történetére vonatkozó, általa felkutatott dokumentumokat.

Az 1920-as években Veress Endre rendre kiszorult a történelmi kutatások fősodrából, s bár még 1940-ben is járta a levéltárakat, erejéből már nem futotta az összegzésre, viszont gyűjtött adatai, másolatai fennmaradtak, s ezeknek három kötete halála után látott nyomdafestéket.

A most közölt, naplókön alapuló *Önéletírás* befejezetlen maradt. Egyre több szó esik benne öregkori betegeskedéséről. A végén már a házból sem tud kijárni. 1944-ben bombatalálat éri budai házukat, úgyhogy 1946-ban Pécsre költöznek, s Veress Endre életútja ott ér véget 1953. november 24-én. A kézírathoz Veress Endréné, a hű feleség ír záradékot.

A kötet nem egy kiegyensúlyozott, előre megtervezett „önéletírás”. Inkább egy szenvedélyes ember szembenézése saját életpályájával. Az életrajzhoz bőven adagol korrajzot, leír városokat, tanintézeteket és hivatalokat. A családon kívüliek esetében ritkán elnéző, és főleg a hibákra mutat rá. Néhány tudós

esetében (Szádeczky Lajos, Thallóczy Lajos) egyenesen lesújtó a véleménye.

Munkásságának terjedelme, amelyet több mint 40 kötet és 200 000 oldalnyi kézirat fémjelez, rendkívülinek tekinthető. A román–magyar kapcsolatok kutatása terén egyenesen úttörő. El lehet gondolkozni azon, hogy vajon miként alakul volna életpályája, ha megmarad az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárosi tisztségében, s a közhatalom-változás után is kitart. Betöltötte volna-e utóda, Kelemen Lajos szerepkörét? Feltételezhetően nem tudott ellenállni a művészi ambícióktól is fűtött felesége főváros iránti nosztalgizálásának.

Sas Péter előszavában a szerző által alig említett vagy éppen mellőzött életrajzi adatokat találjuk meg, és kísérlet történik az életmű mai szempontú értékelésére is. Veress Endre utóélete még csak kibontakozóban van, hagyatékának összegyűjtése, feldolgozása soron lévő feladat. Ebből a szempontból fontosnak tartottuk volna a kötetvégi *Adattár* (könyvészet, egy levél és az 1919-es röpirat szövege) mellett a tájékoztatást Veress Endre hagyatékának mai lelőhelyeiről, a szöveg állapotáról és a szövegközlés elveiről. A *Névmutató* viszont segítséget nyújt rátalálnunk azokra a kortársakra, akikről a szerző jogos vagy elfogult véleményét fogalmazott meg.

Gaal György